

АБУ УСМОН- ЖОҲИЗ ВА УБАЙДИЙНИНГ ИЛМИЙ МЪРОСЛАРИ

*O'zbekiston Davlat Jahon tillar
universiteti* Таржима назарияси
ва амалиёти кафедраси ф.ф.н,доц
Абдуллаев Муҳаммад Ҳамзаевич

Аннотация

Ушбу мақолада X асрнинг иккинчи ярими ва XI аср бошларида аббосийлар даврида яшаб ижод этган шоир, файласуф ва фақиҳ Амр ибн Баҳр ал Басрий Жоҳиз ва ўзбек ижодкорлар ҳақида фикр юритилган. Ҳусусан, Жоҳизнинг аббосийлар билан бўлган муносабати тарихий манбалар асосида очиқ берилган.

Аннотация

В этой статье упоминается поэт, философ Ал Жаҳиз, живший во второй половине X и начале XI века во времена аббасидов. В нем на основе исторических источников раскрыты отношения Жаҳиз с аббасидами.

Abstract

This article mentions the poet, historian Al Jahiz, who lived in the second half of the 10th and early 11th centuries during the Abbasy. Based on historical sources, it reveals the relationship of Al Jahiz with the Abbasy.

Калит сўзлар: Ал Жоҳиз, аббосийлар, Бағдод, Ироқ, Ал Масъуди, Мубаррид, ибн Ҳалдун, ибн Қутайба, Ватвот, Ал Хаявон, тарих, шоир, Абул Хасан Ахваш, Луғатнома, Фазоилул атроқ, Убайдий, Адабул котиб.

Ключевые слова: ал Жаҳиз, аббасийды, Бағдад, Ирақ, ал Масъуди, Мубаррид, ибн Халдун, ибн Қутайба, Ватвот, ал Хаявон, историк, поэт, Абу-л Хасан Ахваш, Лугат-наме, Фазоил-ул атроқ, Убайди, Адабу-л котиб.

Key words: al Johiz, abbosiylar, Bagdad, Irak, al Mas'udi, Mubarrid, ibn Haldun, ibn Qutayba, Vatvot, al khayavon, historian, poet, Abul Xasan Akhvash, Lugatnome, Fazoilul atrok, Ubaydi, Adabul kotib.

Ислом миллати тарихида фақат давлат ва салтанат бошлиғи эмас, фақиҳ, шоир, олим, илм-маданият ҳомийси ўлароқ ўчмас из қолдирган Шарқнинг буюк фарзандлари кўп бўлган. Тарихдан маълумки, биринчи ўйғониш даври ва иккинчи ўйғониш даври ҳам Шарқда бўлганлиги инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат.

Убайдий:

Ҳақ неъматин тўё ебон ,тўғри юринг,
Эранлардек кўрингондин маъни сўринг.
Маъни олиб, маънили эл била юриб,
Маънисизлиғ хирманиға ўтлар урунг...¹

Ҳа, шарқликлар, шоир таъкидлаганидек, соҳиби маъни бўлишган, инсониятга “маънили эл” меърос қолдирган элдир. VIII асрнинг биринчи ярими (750 м.йил) араб диёрларида ҳокимият умавийлардан аббосийларга ўтгандан сўнг, янги ҳокимият Ироқдаги Бағдод шаҳрини ўзларига давлат маркази қилиб танлайдилар. Бағдод, Басра ва Куфа шаҳарларида маданий ҳаёт анча кенг миқёсда ривож топа бошлайди. Фан ва маданиятнинг барча соҳаларида жонланиш юз бериб, илму фанга бўлган бундай эътибор бошқа ўлкалардаги олимлар диққатини ўзига тортди. Уларнинг кўплари Ироқнинг Бағдод ва Басра шаҳарларига йўл ола бошладилар. Бунда, айниқса, қуръоншунослик, ҳадисшунослик, араб тилшунослиги, таржимашунослик, араб адабий тили ва шеърятининг гуллаб-яшнашига бўлган эътибор ҳарактерли эди. Араб шеърятини билан даврнинг илму маърифат намояндаларидан Абдулмалик ибн Қориб ибн Алий ибн Асмаъ – Асмаъий (760 – 821 м.й., 122 – 216 ҳ.й.) ва аҳли илм ҳомийси-халифа Ҳорун ар-Рашид ўз атрофларида илму фаннинг барча соҳа мутахассисларини бирлаштирган. Бу шуни кўрсатадики, маданий ҳаётда Қуръон, ҳадис, фикҳ ва шеърят ғоят муҳим ўрин тутар, адабий ҳаётда турли ижтимоий гуруҳ вакиллари қатнашар, ҳатто, халифа ҳам ўша мажлисга мухлис сифатида қатнашганлиги тарихий манбаларда зикр этилган.² Илм-фан ва

¹ Убайдий, Ҳикматлар, Тошкент-2021. 98-б.

² Al-Anbariy. "Mu`jam ul-Adab". Misr. 2006y.

адабиётнинг мислсиз даражада ривожланиши натижасида такрорланмас араб адабий мероси юзага келди. Бу мерос ҳар жиҳатдан илм-фан гуллаб яшнаган даврнинг ижтимоий маданий характеридан келиб чиқиб, ўзига хос омилларни ҳам акс эттиради.

Тарихчи Ибн Халдуннинг маълумотига кўра, ўша даврда, яъни Ҳорун ар-Рашид ва унинг ўғли Маъмун замонида илму маърифатнинг раванқ топишига катта эътибор берилган. Бағдод адабий мактабига мансуб бўлган “*ادب الكاتب* Адабул котиб” муаллифи ал-Имом ибн Қутайба³; *الكمال* ал-Комил” асар муаллифи ал-Мубаррид⁴; “*البيان و التبيين*” (“ал-Баён ва ат-Табйийн”) асари муаллифи Абу Усмон -Жоҳиз⁵ ва “*النوادر*” (“ан-Наводир”) муаллифи, Туркиядаги Диёрбакрда туғилиб ўсган Абу Алий ал-Қолий⁶. Бу тўртта муаллиф ва асарлари ҳақида манбаоарда зикр этилган. Абулҳасан Алий⁷ ибн Хусан- ал-Масъудий (Саҳобий Абдулло ибн Масъуднинг авлоди.) “*مروج الذهب*” (“Марваж уз-заҳаб”) тазкирасида қуйидагиларни баён этган: ...мутақаддимийн ва мутааххирийн олимлардан Жоҳиздек олимни кўрмадим. У “*مفتاح دخول عالم العرب*” -- “ (“араб дунёсига кириш калити “).

Абу Усмон Амр ибн Баҳр – Жоҳиз 160 ҳ.-в. 255 ҳ.й.(782 м.)йилда Басрада камбағал оилада таваллуд топади. Рашидудин Ватвот “*حدائق السهر في دقائق الشعر*” (“Ҳадоиқ ус-сеҳр фий дақоиқиш-шеър”) асарида, Амр ибн Баҳр пастак бўйли, хунукроқ, хушчақчақ бола бўлганлидан маҳалласидагилар “Жоҳиз” (дўланкўз) деб лақаб қўйишади, лекин оғзидан чиқадиган ҳикматлар хунуклига соя солиб турарди, деб зикр этади. Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло Амр ибн Баҳрни камситилган лақаб – “жоҳиз” билан илм оламида донг тараттирди. Амр отасидан ёш етим қолади, мадрасада таълим олиш билан бирга пешиндан кейин, яъни тушдан кейин бозорда нон ва гоҳида балиқ сотар ва ундан тушган

³ Имом ибн Қуттийя.”Адаб ул-котиб”.Миср.1980й.

⁴ Ал-Имом аби ал-Аббос мхаммад бин Язийд Мубаррод.”Китоб ал-Комил”.2007й.

⁵ Амр ибн Баҳр ал Басрий Жоҳиз. “Al-Baḥān va al-Tabāyūn”.1444у

⁶ Аби Али ал-Қоли “ан-Наводир”.Миср.2006й.

⁷ Абу Ҳасан Али бин Хусайн ас-Саудий.”Муруж аз-Заҳаб”.1998й.

фойда билан рўзгорлари ўтарди. У бозордами ё кўчадами ҳеч қўлидан китобни қўймасди, ҳатто онаси бир неча марталаб танбеҳ берган. Баъзи заиф ривоятларга кўра, бир куни Жоҳиз ижодхонасидан чиқиб онасига оч қолгани айтади ва ундан овқат бўлса беришини сўрайди. Шунда она усти ёпилган товоқ олиб келиб олдига қўяди ва унга, ол, болам, овқатингга қара, сенга атаб пиширдим дейди. Амр овқат солинган идишни очиб қараса, китоб-дафтар солинган, онасига ҳайратланиб савол назари билан қараганда она болам, сенинг овқатинг энди – шу, уйда ҳечвақо қолмабди дейди. Ўша кунлари у “Ҳайавон” китобини тугатган, халифа унга ўша китобдан бир нусха олиб ҳузурига келишини хабарчилари орқали айтирган эди. Жоҳиз қўлёзмадан бир нусха кўчириб бериш учун сарой котибига берганди. Онанинг бу муомиласидан таъсирланган шоир кўчирилган нусхани олиб тўғри халифа ҳузурига боради. Халифа катта китобни қўлига олиб варақлаган бўлади-да, хурсандлигидан шоирга эллик минг динар ҳадя қилади. У катта совға билан уйга, онасининг олдига қайтади. Бундай воқеалар буюклар ҳаётида учраб турадиган ҳолат.

Шоир Убайдий айтганидек,

Тангридин агар бўлса лутфу иноят,

Бўлғусидурур борча ишим бот кифоят.

Жоҳизнинг илму маърифатга бўлган муҳаббати унинг кундан кун етук олим сифатида шаклланишига ёрдам беради. У дастлаб маҳалласидаги мадрасада, ундан кейин ўз замонасининг машҳур олимлари Аби Убайда, Абдул малик ибн Қариб-ал-Асмаъий ва Ахвашдан таълим олади. Ўша вақтларда Асмаъий бошчилигида халифа хонадонида илмий мажлислар ўтиб турарди, олимлар суҳбати Жоҳиз учун энг роҳатбахш дамлар бўлган.

Жоҳизнинг ҳамма илмда моҳир бўлганлиги асарларида ўз аксини топган. У «кўп ва хўп» асарларида одам ва олам мавзусига қайта-қайта мурожаат қилади. Уларда одоб-ахлоқ, одамлардаги ижобий ва салбий хислат, ҳайвонот оламидаги илоҳий мўъжизалар шеърий ва насрий услубда баён этилган. Шунинг учун асарлари ҳамма замонларда қадрланиб келинган.

Абу Усмон Жоҳиз 360 га яқин асар ёзган. Аксарияти мўғуллар босқинида талафот кўрган бўлса ҳам, бир неча қисми бизгача етиб келган. Унинг энг машҳур китобларидан “البيان و التبيين” (ал-Баён ва ат-табиййн) асарида балоғату фасоҳат илми, ундаги илми баён қисмлари, ҳадислардаги балоғат ва фасоҳат ҳақида фикр юритилади.

Бу китоб Мисрда (1333 х.й.) шарҳи билан нашр қилинган. “كتاب الحيوان” (“Китоб ул-ҳайаван”) асари эса 1323 х.й Мисрда “Атқақаддум” нашриётида 7 мужаллад шаклида нашр этилган. Яна бир жуда машҳур бўлган ва бир неча тилларда таржима ҳам қилинган “رسائل الجاحظ” (“Расоил ул-Жаҳиз”) асари 11 мужалладли бўлиб, 1323 хижрий йилда Мисрда нашр этилган, ҳар бир жилд бир неча фасллардан ташкил топган. Ушбу қисмлардан бири “في مناقب الترك و” (“Манокитбит-турк ва омнат жундил хилофат”) асари халифанинг туркийлардан бўлган қумондони ва вазири Фатҳ ибн Ҳоқонга бағишлаб ёзилган. Бу асар 1903 м. йилда инглиз шарқшуноси Фон Флутон томонидан Лондонда нашр этилган бўлиб,⁸ бунда туркий аскарларнинг қаҳрамонликлари ва фазилатлари, халифа қўшинларидаги хизмати асносидаги фидойиликлари, ундаги туркона олийҳиммат феъл-атворлари баён этилган.

Жоҳизнинг “فضائل الاتراك” (“Фазоилул атрок”) рисоласи ҳам Мутаваккил Аббосийнинг вазири Фатҳ ибн Ҳоқоннинг илтимос ва таклифига кўра ёзилган.⁹ Ушбу китоб муқаддимасида: Рисолани буюк ёзувчи Абу Усмон Амр ибн Баҳр – ал-Жоҳиз туркий халқларнинг фазилатлари, қаҳрамонликлари ва олийҳимматликлари, исломий беғубор эътиқодлари батафсил баён этилган (таржима). Асар тўлиғича Миср “Матбаул-умумий” нашриётида 1898 мел.йили нашр этилган.

Унинг “كتاب المعلمين” (“Китоб ул-муаллимийн”) асарида устоз-шогирд ва таълим олиш усуллари ҳақида фикр юритилган. Асар Имоми Зарнужийнинг “تعليم المتعلمين” (“Толиби илмнинг таълим олиш одоблари”) асарини эслатади.

⁸ Али акбар Деххудо. Луғатнома. 5-ж. 7336-б.

⁹ Али акбар Деххудо. Луғатнома, 4-жилд, 7337-б.

Биз Имоми Зарнужий Жоҳиз асарларини мутолаа қилган ва ундан ўз асарида унумли фойдаланган деган тахминдамиз. Шу сингари Алишер Навоийнинг “Муҳокаматул-луғатайн”, “Маҳбубул-қулуб”, Убайдийнинг “Ғайратнома”, “Шавқнома”, “Сабрнома” асарлари ҳам мазкур асар таъсирида ёзилгани эҳтимолдан холи эмас. Чунки баён усуллари бир-бирига жуда яқин. Бизгача етиб келган Жоҳиз асарларидан катта кутубхона соҳиблари Навоий ва Убайдий қўлларида бўлган ва улар ўз ижодларида ундан унумли фойдаланганлар десак, хато бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Убайдий, Ҳикматлар, Тошкент-2021.
2. Али акбар Деххудо. Луғатнома. 5-ж.
3. Али акбар Деххудо. Луғатнома, 4-жилд
4. Амр ибн Баҳр ал Басрий Жоҳиз. “Al-Bayaa va al-Tabaaun”.1444y
5. Al-Anbariy.”Mu`jam ul-Adab”.Misr.2006y.
6. Абдул малик ибн Қариб-ал-Асмаъий. “Lisan ul-Arob”.Misr. 2017y.
7. Убайдий. Ҳикматлар. Тошкент.2021й.
8. Имом ибн Қуттийя.”Адаб ул-котиб”.Миср.1980й.
9. Ал-Имом аби ал-Аббос мхаммад бин Язид Мубаррод.”Китоб ал-Комил”.2007й.
10. Аби Али ал-Қоли “ан-Наводир”.Миср.2006й.
11. Абу Ҳасан Али бин Ҳусайн ас-Саудий.”Муруж аз-Заҳаб.”1998й.